

**TALABALARNING MUSTAQIL FIKRLASH KO'NIKMALARINI  
RIVOJLANTIRISHDA MUAMMOLI TA'LIM TEXNOLOGIYALARIDAN  
FOYDALANISH**

***Sharipova Maftuna Shavkatovna***

**Annotatsiya.** *Mazkur tezisda oliy ta'lim muassasalari talabalarining mustaqil fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishda muammoli ta'lim texnologiyalaridan foydalanishning pedagogik imkoniyatlari yoritilgan. Muammoli vaziyat yaratish, muammoni anglash, farazlarni ilgari surish, dalillarni izlash, muqobil yechimlarni qiyoslash, qarorni asoslash va refleksiv baholash bosqichlari mustaqil fikrlashni rivojlantiruvchi yaxlit didaktik jarayon sifatida tahlil qilingan. Muammoli ta'limni tashkil etishda o'qituvchining fasilitatorlik faoliyati, kichik guruhdagi hamkorlik, real kasbiy vaziyatlardan foydalanish hamda baholash mezonlarini fikrlash jarayoniga moslashtirish bo'yicha metodik tavsiyalar ilgari surilgan.*

**Kalit so'zlar:** *mustaqil fikrlash, muammoli ta'lim, problem-based learning, muammoli vaziyat, muammoli topshiriq, tanqidiy fikrlash, refleksiya, fasilitatsiya, oliy ta'lim.*

**ASOSIY QISM**

Bugungi oliy ta'limda talabaning tayyor bilimni o'zlashtirishi yetarli natija sifatida qaralmaydi. Mutaxassis real kasbiy faoliyatda oldindan tayyor javobi mavjud bo'lmagan vaziyatlarga duch keladi, muammoning sabablarini aniqlaydi, ma'lumotlarni tekshiradi, bir nechta yechimni taqqoslaydi va muayyan qaror uchun javobgarlikni o'z zimmasiga oladi. Shu sababli ta'lim jarayonida mustaqil fikrlashni rivojlantirish bilim berish bilan parallel emas, balki bilimni egallash usulining o'ziga aylanishi lozim. Muammoli ta'lim aynan shu jihati bilan an'anaviy tushuntirish-reproduktiv yondashuvdan farqlanadi: o'quv material talaba oldiga yechilishi zarur bo'lgan intellektual vazifa shaklida qo'yiladi. Muammoli ta'lim

yoki Problem-Based Learning (PBL) talaba markazidagi yondashuv bo'lib, unda muammo yangi bilimlarni izlash va qo'llashning boshlang'ich nuqtasi vazifasini bajaradi. 2022-yilda oliy ta'lim bo'yicha o'tkazilgan meta-tahlilda 50 ta empirik tadqiqot, 5 210 nafar ishtirokchi va 58 ta ta'sir ko'rsatkichi umumlashtirilgan. Natijalar PBLning tanqidiy fikrlashga umumiy ijobiy ta'sirini ko'rsatgan; mualliflar ta'sir samaradorligi guruh hajmi, ta'lim shakli, davomiylik va boshqa omillarga ham bog'liqligini qayd etganlar [1]. Bu natija muammoli ta'limni mustaqil fikrlashni rivojlantirish uchun shunchaki qiziqarli metod emas, balki empirik jihatdan o'rganilgan pedagogik vosita sifatida qarash imkonini beradi.

Muammoli ta'limning mustaqil fikrlashga ta'siri, avvalo, talabaning bilish faoliyatidagi pozitsiyasi o'zgarishi bilan izohlanadi. An'anaviy mashg'ulotda muammo, uni yechish algoritmi va ko'pincha xulosa ham o'qituvchi tomonidan beriladi. Muammoli ta'limda esa talaba mavjud vaziyatdagi qarama-qarshilikni angelaydi, nimalar ma'lum va nimalar noma'lumligini belgilaydi, qo'shimcha axborotga ehtiyojni aniqlaydi va yechimni o'zi quradi. 2023-yilgi tizimli sharhda PBLning tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga qaratilgan tadqiqotlari tahlil qilinib, mazkur model talabalarning tahlil, baholash va muammoni hal etishga doir faoliyatini rag'batlantirishi qayd etilgan [2].

Bizningcha, muammoli ta'lim texnologiyasini mustaqil fikrlashni rivojlantirishga yo'naltirish uchun muammo uchta talabga javob berishi kerak. Birinchidan, u talaba uchun mazmunan ahamiyatli va kasbiy yoki hayotiy vaziyatga yaqin bo'lishi zarur. Ikkinchidan, muammo bitta tayyor javobga emas, dalillash mumkin bo'lgan bir nechta yechimga yo'l ochishi kerak. Uchinchidan, topshiriq talabaning mavjud bilimlari bilan yechiladigan darajada sodda ham, umuman yechib bo'lmaydigan darajada murakkab ham bo'lmasligi lozim. Aynan intellektual qiyinchilik va uni yengish imkoniyatining muvozanati talabaning mustaqil izlanish motivini yuzaga keltiradi. Muammoli ta'limni tashkil etishning birinchi bosqichi - muammoli vaziyatni yaratish va muammoni aniqlashtirishdir. O'qituvchi qarama-qarshi statistik ma'lumotlar, real keys, ilmiy bahs, xatoli yechim, tugallanmagan voqea yoki bir-biriga zid ikki fikrni taqdim etishi mumkin. Talabalar vaziyatni

o'rganib, asosiy muammoni savol shaklida ifodalaydilar. Bu bosqichda o'qituvchining vazifasi muammoni talaba o'rniga nomlash emas, balki yo'naltiruvchi savollar orqali uning mustaqil ravishda muammoni ko'rishiga yordam berishdan iborat.

Ikkinchi bosqich - faraz va muqobil yechimlarni ishlab chiqish. Talabalar muammoning ehtimoliy sabablari va yechimlarini ilgari suradilar. Muhimi, bu jarayonda birinchi aytilgan javob "to'g'ri" deb qabul qilinmaydi. Har bir faraz bo'yicha "Bu fikrni nima tasdiqlaydi?", "Qaysi holatda bu yechim ishlamaydi?", "Qanday boshqa izoh bo'lishi mumkin?" kabi savollar qo'yiladi. Natijada talaba o'z fikrini fikr sifatida emas, tekshirilishi zarur bo'lgan gipoteza sifatida ko'ra boshlaydi. Bu esa mustaqil fikrlashning intellektual xolislik va o'z qarashini qayta ko'rib chiqish kabi jihatlarini rivojlantiradi.

Uchinchi bosqich - mustaqil axborot izlash va dalillarni baholashdir. Talaba darslik, ilmiy maqola, elektron baza, statistik ma'lumot yoki boshqa ishonchli manbalardan foydalanib, ilgari surilgan farazlarni tekshiradi. O'qituvchi tayyor manbalar ro'yxatini berish bilan cheklanmasdan, manbaning muallifi, nashr turi, dalilning yangiligi, metodologik asosi va qarama-qarshi ma'lumotlar mavjudligini tekshirish mezonlarini ham o'rgatishi lozim. Oliy ta'limda tanqidiy o'qish bo'yicha tizimli sharhlar raqamli axborot muhitida ma'lumotni tanlash, tahlil qilish va baholash universitet bitiruvchilari uchun fundamental ko'nikmaga aylanayotganini ko'rsatadi [3].

To'rtinchi bosqich - kichik guruhda dalillangan muhokama va yechimlarni qiyoslash. Muammoli ta'limda guruh ishi vazifani bo'lib olish emas, balki turli fikrlarni intellektual to'qnashuvga keltirish vositasi bo'lishi kerak. Har bir guruh a'zosi muayyan pozitsiyani dalillaydi, boshqa ishtirokchi qarshi dalil beradi, uchinchi talaba esa dalillarning kuchli va zaif tomonlarini umumlashtirishi mumkin. PBL va loyiha asosidagi ta'lim muhitlariga bag'ishlangan tizimli sharhda muammo bilan ishlash va hamkorlik yuqori darajadagi hamda tanqidiy fikrlash jarayonlarini rag'batlantiruvchi muhim elementlar sifatida ko'rsatilgan [4].

Beshinchi bosqich - yakuniy qarorni ishlab chiqish va uni himoya qilish.

Talaba yoki guruh tanlangan yechimning nima uchun maqbul ekanini dalillar bilan tushuntirishi, rad etilgan variantlarning kamchiliklarini ko'rsatishi va o'z qarorining ehtimoliy cheklovlarini tan olishi kerak. Shu nuqtada mustaqil fikrlashning asosiy belgisi namoyon bo'ladi: talaba o'qituvchining javobini topishga emas, o'z qarorini asoslashga harakat qiladi. O'qituvchi esa "men kutgan javobga mos keldi yoki kelmadi" tamoyili bilan emas, argumentning mantiqiyliigi, manbalarning ishonchliligi va xulosaning dalillarga muvofiqligi asosida baholaydi.

Oltinchi bosqich - refleksiya. Muammo yechilgandan keyin talabaga "Qaysi dastlabki farazim noto'g'ri bo'ldi?", "Fikrimni qaysi dalil o'zgartirdi?", "Guruh muhokamasida nimani angladim?", "Shunga o'xshash yangi vaziyatda qanday yo'l tutaman?" kabi savollar beriladi. Refleksiya bo'lmasa, talaba to'g'ri yechimga erishishi mumkin, ammo qanday fikrlash strategiyasi uni shu natijaga olib kelganini anglamasligi mumkin. Shu bois muammoli ta'lim natijasini faqat topilgan yechim bilan emas, talabaning yechimga kelish yo'lini tushuntira olishi bilan ham baholash maqsadga muvofiq. Muammoli ta'limda o'qituvchining roli alohida ahamiyatga ega. Pedagogning haddan tashqari faol aralashuvi mustaqillikni pasaytiradi, umuman yo'naltirmaslik esa talabani samarasiz izlanishga olib kelishi mumkin. Shuning uchun o'qituvchi fasilitator sifatida "scaffolding", ya'ni zarur paytda vaqtinchalik pedagogik tayanch beradi: muammoni kichik qismlarga ajratishga yordam beradi, yo'naltiruvchi savol beradi, fikrlar orasidagi qarama-qarshilikni ko'rsatadi, ammo yakuniy yechimni taqdim etmaydi. Oliy ta'limdagi PBL meta-tahlilida ham ta'sirning turli sharoitlarda bir xil emasligi ko'rsatilgani mazkur texnologiyani metodik jihatdan puxta loyihalash zarurligini anglatadi [1]. Muammoli ta'lim topshiriqlarini uch darajada tuzish mumkin. Birinchi darajada muammo va zarur ma'lumotlarning katta qismi o'qituvchi tomonidan beriladi, talaba yechimni tanlaydi va asoslaydi. Ikkinchi darajada muammo beriladi, ammo zarur ma'lumot va yechim strategiyasini talaba mustaqil izlaydi. Uchinchi darajada esa talaba real vaziyatni o'rganib, muammoning o'zini aniqlaydi, tadqiqot savolini shakllantiradi va yechim loyihasini ishlab chiqadi. Bosqichma-bosqich murakkablashuv talabani birdaniga nazoratsiz mustaqillikka tashlab qo'ymasdan,

mustaqil fikrlash faoliyatiga izchil olib kiradi. Masalan, pedagogika yo'nalishidagi talabaga "Talabalar darsda faollik ko'rsatmayapti. Qaysi metoddan foydalanish kerak?" degan umumiy savol o'rniga aniq keys berish mumkin: guruhdagi davomad, topshiriq bajarish ko'rsatkichlari, qisqa so'rovnoma natijalari va ikki o'qituvchining qarama-qarshi fikri taqdim etiladi. Talaba muammoni aniqlaydi, qaysi ma'lumot yetishmayotganini belgilaydi, sabablar bo'yicha faraz tuzadi, ilmiy manbalarni izlaydi va ikki yoki uchta yechimni samaradorlik, resurs va ehtimoliy xavf mezonlari asosida qiyoslaydi. Bunday topshiriq tayyor metod nomini eslashdan ko'ra tahlil, sintez, baholash va qaror qabul qilishni talab qiladi. Muammoli ta'lim samaradorligini baholashda ham yondashuvni o'zgartirish zarur. Baholash mezonlariga muammoni aniq ifodalash, relevant savollar tuzish, manbalarni tanlash va tekshirish, muqobil farazlar ilgari surish, dalil va xulosani bog'lash, qarshi fikrga javob berish, guruhdagi muloqot hamda refleksiya kabi ko'rsatkichlarni kiritish mumkin. Shunda talaba faqat "javob" uchun emas, fikrlash jarayonining sifati uchun ham baho oladi. Bu mustaqil fikrlashni o'quv jarayonining deklarativ maqsadidan kuzatiladigan va baholanadigan natijaga aylantiradi. Muammoli ta'lim texnologiyasini barcha fanlarda bir xil qolipda qo'llash maqsadga muvofiq emas. Muammoning turi, talabalarning tayyorgarligi, fan mazmuni, guruh hajmi va ajratilgan vaqt hisobga olinishi kerak. Tibbiy ta'lim bo'yicha meta-tahlil PBLning tanqidiy fikrlashga ijobiy ta'sirini qayd etgan bo'lsa-da, ayrim o'lchovlar bo'yicha natijalar bir xil bo'lmagan va mualliflar yuqori sifatli qo'shimcha tadqiqotlar zarurligini ta'kidlaganlar [5]. Bu PBLni "har qanday sharoitda avtomatik natija beruvchi" usul sifatida emas, to'g'ri loyihalashni talab qiluvchi pedagogik texnologiya sifatida qo'llash kerakligini ko'rsatadi.

Shunday qilib, muammoli ta'limning mustaqil fikrlashni rivojlantirishdagi asosiy kuchi talabaning bilimni tayyor shaklda qabul qilishiga emas, bilimga ehtiyojni muammo orqali his etishiga asoslanadi. Muammoli vaziyat - faraz - axborot izlash - dalillarni tahlil qilish - muhokama - qaror - refleksiya ketma-ketligi talabaning fikrlash faoliyatini bosqichma-bosqich faollashtiradi. Bunda pedagogning vazifasi yechimni tezroq aytish emas, talabaga yechimni mustaqil

qurish uchun intellektual va metodik sharoit yaratishdir.

### **XULOSA**

Talabalarning mustaqil fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishda muammoli ta'lim texnologiyalaridan foydalanish oliy ta'limni talaba markazidagi, izlanishga asoslangan faoliyatga yo'naltirish imkonini beradi. Muammoli vaziyatni aniqlash, faraz ilgari surish, ishonchli ma'lumot izlash, dalillarni baholash, muqobil yechimlarni qiyoslash, qarorni asoslash va refleksiya qilish jarayonlari talabaning mustaqil fikrlash mexanizmlarini bevosita ishga tushiradi. Mazkur texnologiyaning samaradorligi esa muammoning real va ochiq xarakterga ega bo'lishi, o'qituvchining fasilitatorlik pozitsiyasi, bosqichma-bosqich pedagogik tayanch, hamkorlikdagi muhokama va fikrlash jarayonini baholovchi aniq mezonlar bilan belgilanadi. Demak, muammoli ta'limni tizimli va metodik jihatdan asoslangan holda tashkil etish talabaning tayyor bilim iste'molchisidan muammoni mustaqil anglaydigan, dalillarga tayangan holda qaror qabul qiladigan va o'z fikrini refleksiv nazorat qila oladigan faol subyektga aylanishiga xizmat qiladi.

### **FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR**

1. Liu, Y., Pásztor, A. Effects of problem-based learning instructional intervention on critical thinking in higher education: A meta-analysis. *Thinking Skills and Creativity*. 2022. Vol. 45. Article 101069. DOI: 10.1016/j.tsc.2022.101069.
2. Anggraeni, D.M., Prahani, B.K., Suprpto, N., Shofiyah, N., Jatmiko, B. Systematic review of problem based learning research in fostering critical thinking skills. *Thinking Skills and Creativity*. 2023. Vol. 49. Article 101334. DOI: 10.1016/j.tsc.2023.101334.
3. Zin, Z.M., Eng, W.B. Critical reading in higher education: A systematic review. *Thinking Skills and Creativity*. 2022. Vol. 44. Article 101028. DOI: 10.1016/j.tsc.2022.101028.
4. Situating Higher-Order, Critical, and Critical-Analytic Thinking in Problem- and Project-Based Learning Environments: A Systematic Review. *Educational Psychology Review*. 2023. DOI: 10.1007/s10648-023-09757-x.
5. Kong, L.-N., Qin, B., Zhou, Y.-q., Mou, S.-y., Gao, H.-M. The effectiveness of

problem-based learning on development of nursing students' critical thinking: A systematic review and meta-analysis. International Journal of Nursing Studies. 2014. Vol. 51(3). P. 458–469. DOI: 10.1016/j.ijnurstu.2013.06.009.